

NAGY LEVENTE

Todoreszku Gyula és az OSZK Cyrillica-gyűjteménye*

„A régi román nyomtatványok, Románián kívüli legnagyobb gyűjteménye, Magyarországon található.” Ezzel a lakonikus megállapítással kezdi egyik, az OSZK-ban található régi román nyomtatványokról szóló tanulmányát a kolozsvári Akadémiai Könyvtár volt igazgatója, Ioan Chindriș.¹ És ezzel a kijelentéssel teljes mértékben egyet is érthetünk, még akkor is, ha a magyarországi régi román nyomtatványok rendszeres feldolgozása és számba vétele még nem történt meg. Így sajnos ma sem tudjuk pontosan, hogy a jelenlegi Magyarország könyvtáraitban hány régi román nyomtatvány lappang.² A számba vételt több tényező is nehezíti. Először is az, hogy az 1903–1944 között Nerva Hodoș, Ioan Bianu és Dan Simonescu által szerkesztett régi román nyomtatványok bibliográfiájának (Bibliografia Românească Veche I–IV. köt., a továbbiakban BRV) nem készült még el a modern revíziója és folytatása, annak ellenére, hogy számos, a biblio-

* A tanulmány az NKFIH (OTKA) 111 871 sz. pályázat támogatásával készült.

¹ CHINDRIȘ, Ioan, *Cartea românească veche la Budapesta = Acta Musei Napocensis*, II/33 (1997), 213.

² A magyarországi régi román nyomtatványok feltárását célzó szórványos kutatásokat lásd: OJTOZI Eszter, *Rumanica a Debreceni Egyetemi Könyvtár állományából = Könyv és Könyvtár*, 15(1985), 99–120; ZGRAON, Florentina, *Două tipărituri românești vechi la „Országos Széchényi Könyvtár” = Limba Română*, 44(1995), 3–4, 139–146; Uő, *Scrieri populare românești într-un colligatum budapestan = Limba Română*, 45(1996), 1–6, 91–98; CHINDRIȘ, Ioan, Cărți românești necunoscute la Budapesta. (Contribuții la Bibliografia Românească Veche) = *Studii istorice. Omagiu profesorului Camil Mureșanu la împlinirea vârstei de 70 de ani*, ed. de Nicolae Edroiu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, 227–244; GLÜCK, Eugen, *Un însemnat fond de carte veche românească = Satu Mare, Studii și Comunicări*, 15–16(1998–1999), 495–503; COLTA, Elena Rodica, *Cărțile vechi românești și „citorii” lor din Ungaria = In honorem Gabriel Ștrempel*, Satu-Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 2006, 154–166; ANDRIESCU, Bogdan, *Carte românească veche în colecțiile Bibliotecii Universității Eötvös Loránd Budapesta. Catalog*, Sibiu, Cluj-Napoca, Editura Armanis, Editura Mega, 2013; Uő, *Carte românească veche în bibliotecile din Ungaria = Transilvania*, 28(2013), 1, 75–76; Uő, *Carte românească veche în Biblioteca Națională Széchényi din Budapesta, repertoriu = Transilvania*, 28(2013), 9, 73–76; Uő, *Contribuții la bibliografia românească veche = Revista de Istorie și Teorie Literară*, 46(2013), 1–4, 189–191; MĂRZA, Eva, MĂRZA, Iacob, *Alte rumänische Bücher in der Széchényi-Nationalbibliothek in Budapest = MONOKgraphia*, Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára, szerk. Nyerges Judit, Verók Attila, Zvara Edina, Bp., Kossuth Kiadó, 2016, 504–509.

gráfiát kiegészítő tanulmány és könyv is megjelent már.³ A BRV sajnos nem törededett teljességre a nyomtatványok lelőhelyét illetően, így az akkori (1903–1944) és a mai Magyarország könyvtáraiban található régi román nyomtatványok példányadatai tekintetében nagyon hiányos és megbízhatatlan.

2010-ben Virgil Căndea nagyszabású bibliográfiai sorozatot indított útjára, melynek kitűzött célja volt összegyűjteni és bibliográfiaileg leírni a világ minden tájáról a románokkal kapcsolatba hozható összes adatot (műemlékek, kéziratok, oklevelek, könyvek, művészeti tárgyak, térképek stb.). Az országok neve szerint rendezett sorozat jelenleg a IV. kötetnél és az R betűnél (azaz Rusia–Oroszország) tart, így sajnos Magyarország (Ungaria) nincs még benne.⁴ A Román Nemzeti Örökségvédelmi Hivatal (Institutul Național al Patrimoniului) által indított honlap (<http://www.cimec.ro/carte/cartev/carte.htm>) a 16–17. századi román nyomtatványok aktualizált bibliográfiáját tartalmazza. A szerzők itt igyekeztek feltüntetni a jelenleg ismert nyomtatványok számát is, sajnos a lelőhelyeket azonban csak ritkán adták meg. Külön link van a külföldi gyűjteményekben található régi román nyomtatványok számára, de sajnos nagyon hiányos: a 67 itt felsorolt román nyomtatványból egyiknél sem jelzik, hogy magyarországi könyvtárakban is meglenne, pedig több olyan mű is szerepel a listán, melyek biztosan megtalálhatók ma Magyarországon (pl. az 1648-ban Gyulafehérváron kiadott román Újszövetség.)

Külön kiemelendő az a két évvel ezelőtt megjelent, nem csak célkitűzésében, hanem formátumában (A/4-es méret, 1016 oldal) is monumentális bibliográfia, mely a Habsburg Birodalom területén 1691–1830 között kiadott román nyomtatványok eddigi legrészletesebb és legpontosabb leírását tartalmazza.⁵ A bibliográfia szerzői feltüntették a példányok lelőhelyeit is, így pontosan ki lehet keresni a szövegből, hogy az általuk átnézett négy magyarországi könyvtárban (debreceni és budapesti Egyetemi Könyvtár, az MTA Könyvtára, valamint az OSZK) milyen régi román nyomtatványok találhatóak.⁶ Sajnos az OSZK esetében a szerzők csak a központi katalógus alapján dolgoztak, az RC jelzettel ellátott Régi Cyrillica gyűjteményben lévő köteteket valamilyen oknál fogva nem dolgozták

³ A két legfontosabb: POENARU, Daniela, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Târgoviște, Muzeul Județului Dâmbovița 1973; CHINDRIȘ, Ioan, *Îmbogățirea Bibliografiei Românești Vechi. Sugestii exemplificate = Satu Mare. Studii și Comunicări*, 7–8(1986–1987), 269–289.

⁴ CÂNDEA, Virgil, *Mărturiile românești peste hotare, Creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate, Seria nouă I–IV*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2010–2012.

⁵ *Cartea românească veche în Imperiul Habsburgic (1691–1830), Recuperarea unei identități culturale* [a továbbiakban: CRVIH, mindig a lapszámokra hivatkozok e kiadvány esetében], ed. de Ioan Chindriș, Niculina Iacob, Eva Mârza, Anca Elisabeta Tatay, Otilia Urs, Bogdan Crăciun, Roxana Moldovan, Ana Maria Roman-Negoi, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2016. Magyarul lásd Monok István recenzióját: *Magyar Könyvszemle*, 133(2017), 3, 371–373.

⁶ Kereséshez egyébként mindenkinek inkább az elektronikus változatot ajánlom, mivel a bibliográfiában mindössze egyetlen, a kiadványok megjelenését időrendben felsoroló mutató, található. A PDF-változat letölthető: http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/cercetare/recuperarea/rezultate/Catalog_habsburgic.pdf

fel. Emellett a kötetből természetesen hiányoznak az 1691 előtt, és a Habsburg Birodalmon kívül, elsősorban a két román fejedelemségben megjelent régi román nyomtatványok is.

Mindent összevetve tehát, a Magyarországon és Erdélyben a 16–17. században megjelent román nyomtatványok példányaira és azok lelőhelyeire vonatkozó legmegbízhatóbb és legnaprakészebb adatokat még mindig az RMNy köteteiben találjuk. Az eddig megjelent négy kötetben az 1467–1670 közötti időszakból húsz román vagy román vonatkozású (pl. óegyházi szláv nyelven megjelent) nyomtatvány leírását találjuk meg. Mennyiségileg ez ugyan nem sok, de minőségileg annál fontosabb nyomtatványokról van szó, mivel ezek a román kultúra- és irodalomtörténet szempontjából a legjelentősebb kiadványok. Számuk azért is csak ennyi, mert az RMNy-be csak a 16–17. századi Magyarország és Erdély területén megjelent román nyomtatványokat vették fel a szerzők. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a régi könyv fogalma más a román és a magyar szakirodalomban. „Az RMNy körébe tartoznak mindazok az 1711 előtti nyomtatványok, amelyeket a történelmi Magyarország területén bármely nyelven, vagy külföldön egészben vagy részben magyar nyelven nyomtattak” – írta Holl Béla 1974-ben, a Szabó Károly által megállapított korszakhatárt elfogadva.⁷ Egy évtized múlva azonban Borsa Gedeon már amellett érvelt, hogy „a régi alatt – ma már nemzetközileg is egyre egységesebben – az 1801 előtti dokumentumok értendők.”⁸ A Borsa Gedeon által javasolt 1800 évi korszakhatár nyomdatörténeti érvekkel védhető: eddig tartott ugyanis Európában a kézi nyomtatás kora, ami után következett a nyomtatás és a papír előállításának gépesített korszaka. Így az RMNy elkészült és tervezett köteteibe természetesen csak az 1711 előtt Magyarországon és Erdélyben megjelent román nyomtatványok kerültek és kerülnek majd feldolgozásra. Ez a könyvanyag pedig amúgy is nagyon csekély. 1508 (ekkor jelent meg Târgovișteban az első román vonatkozású óegyházi szláv nyelvű nyomtatvány) és 1672 között mindössze 64 román vagy román vonatkozású (szláv és görög nyelvű) kiadvány látott napvilágot a BRV adatai alapján. Ezután azonban ugrásszerű növekedésnek indult a román kiadványok száma: 1673–1716 között 112, míg 1717–1808 között 578 nyomtatvány látott napvilágot. Ezekből az adatokból is világosan kiderül, hogy a román könyvtermelés fénykora kívül esik az RMNy 1711-el lezáruló gyűjtőkörén.

Ioan Bianu még párizsi ösztöndíjas korában ismerkedett meg Émile Picot-val. Az ő biztatásával és iránymutatásával kezdett hozzá bibliográfiájának elkészítéséhez. Bianu az 1830 előtt megjelent műveket sorolta a régi román nyomtatványok körébe, de pontosan nem indokolta meg, hogy miért épp ezt az évet választotta korszakhatárnak. Minden bizonnyal hatott rá a francia gyakorlat, mely

⁷ Jőmagam az alábbi kiadás alapján idézem: HOLL Béla, *A régi magyarországi nyomtatványok meghatározása = Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. Hargittay Emil, Bp., Universitas Kiadó, 2003, 89.

⁸ BORSZA Gedeon, *Gyakorlati tudnivalók a régi nyomtatványokról (1983) = Bevezetés...* 2003, i. m. 23.

szerint a régi nyomtatványok csoportjába az 1810 előtt megjelent művek tartoznak, mivel 1811-től már rendszeres francia bibliográfia jelent meg (*Bibliographie de la France*).⁹ Gabriel Ştrempelel szerint Bianu azért választhatta korszakhatárnak 1830-at, mert egy évvel korábban jelentek meg az első román publicisztikai kiadványok (újságok, folyóiratok), ezért úgy gondolta, hogy ezzel új korszak vette kezdetét.¹⁰ Kérdés immár ezek után, hogy a régi román nyomtatványok besorolásánál, melyik gyakorlatot kövessük Magyarországon? Jómagam e tanulmányban mindenesetre a román gyakorlatot fogom követni, tehát amikor régi román nyomtatványokról beszélek, akkor mindig az 1830 előtt megjelent román vonatkozású kiadványokról van szó. Ezeknek két csoportját különböztetem meg: a cirillicákat (azaz a cirill betűs román, vagy ószláv nyelven készült román vonatkozású nyomtatványokat), valamint a nem cirill betűvel készült, de egyértelműen román vonatkozású – a szerző román, a szöveg nem román (latin, görög stb.); a szöveg román nyelvű, de latin betűvel íródott – nyomtatványokat. Összefoglaló jelleggel a régi román nyomtatványokat, a magyar hungarica mintájára, leginkább ’valachicá’-nak lehetne nevezni, de tartok tőle, hogy ez a megnevezés a román kollégáknál nem aratna osztatlan sikert, ezért a továbbiakban jómagam is a cirillica megnevezéssel fogok élni, annak ellenére, hogy az félreértésekre adhat okot, mivel köztudomású, hogy nem csak román, hanem szláv szövegeket is nyomtattak cirill betűvel.

Todoreszku Gyula gyűjteményének román vonatkozásai

Jelen tanulmányban csupán az OSZK-ban található régi román nyomtatványokról lesz szó, melyeknek legnagyobb része a Régi Nyomtatványok Tárában található még akkor is, ha azok 18. vagy 19. század eleji vagy akár közepi kiadványok. Ennek egész egyszerűen az a magyarázata, hogy az OSZK-ban található régi román nyomtatványok legnagyobb része Todoreszku Gyula hagyatékából került a könyvtárba, ahol több-kevesebb sikerrel a későbbiekben igyekeztek egyben tartani a Todoreszku-gyűjtemény cirillica részét. Az anyag rendszeres feltárása sem magyar, sem román részről nem történt meg. A magyar bibliográfusokat elsősorban a nyelvi nehézségek riaszthatták vissza az anyag tanulmányozásától. A román kollégák számára pedig csak 1990 után nyílt lehetőség kutatásokat végezni magyar könyvtárakban. Ioan Chindriş és Glück Jenő kezdeményezéseit Bogdan Andriescu, a nagyszabedni megyei könyvtár könyvtárosa folytatta tovább, aki vi-

⁹ URS, Otilia, *Criterii de descriere a cărţii româneşti vechi în Bibliografia Românească Veche. Evaluări și perspective = Diacronia*, 13(2015), 1, 349–356. Letölthető:

<http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A13551/pdf> (Letöltés: 2018. 01. 23.)

¹⁰ ŞTREMPEL, Gabriel, *Prefață = Bibliografia românească modernă (1831–1918)*, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică și Enciclopedică, 1984, VI.

szont nem az OSZK, hanem a budapesti Egyetemi Könyvtár régi román könyvanyagát dolgozta fel (mintegy 81 kiadványt az 1710–1830 közötti évekből).¹¹

Az OSZK jelenlegi Cyrillica-gyűjteményében 160 db nyomtatvány található. Emellett az elektronikus központi katalógus szerint még van huszonkilenc olyan 18–19. századi nyomtatvány, melyek biztosan a Todoroszku-hagyatékából származnak. Összesen tehát mintegy 189 régi román könyvről beszélhetünk, de amint a későbbiekben látni fogjuk, ezek a számok félrevezetőek. Kétségtelen, hogy a Cyrillica-gyűjteményben lévő kiadványok nagy része a Todoroszku–Horváth Könyvtárból származik. Ezért az alábbiakban a Todoroszku-gyűjtemény cyrillicáinak a sorsát, valamint a jelenlegi cyrillica-állomány kialakulásának történetét igyekszem felvázolni.

A gyűjtemény kialakítójának, Todoroszku Gyulának az életéről meglepően kevés forrás áll rendelkezésünkre. Todoroszku Gyula felesége, Horváth Aranka, miután férje kívánságának megfelelően a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta annak könyvtárát, és azt később maga is komoly anyagi erőforrásokkal egészen halálig segítette, semmilyen, a férjére vonatkozó dokumentumot (pl. levelezés) nem adott át a könyvtárnak. A jelenleg az OSZK-ban található, mintegy 71 darab Todoroszku által édesanyjának (Todoroszku Pálnénak), unokahúgának (Todoroszku Anna) valamint nagynénjének, Flore Máriának írt levelet 1939-ben adta el Radonitsné Flore Anna (Flore Mária lánya) a könyvtárnak 100 pengőért.¹² E leveleken kívül szinte semmilyen más autentikus forrás nem maradt fenn Todoroszku Gyula életéről. Sajnos a levelek csak nagyon kevés releváns információt tartalmaznak, ami nem is csoda, hisz a Flore Máriának és a Todoroszku Annának szóló levelek egy részét a Schnepfenthalban tanuló tizenhárom-tizennégy éves diák írta. Nem jobb a helyzet az édesanyjának és unokahúgának immár felnőttként írt néhány képeslap esetében sem, amelyekből leginkább azt tudhatjuk meg, hogy Todoroszku merre nyaralt Nyugat-Európában, vagy esetleg azt, hogy 1911. július 10-én Budapesten „hűvös, szeles, esős idő” és földrengés volt, vagy hogy 1915. július 29-én még biztosan nem volt a felesége Horváth Aranka, mert Todoroszku a Balatonfüreden nyaraló édesanyjától érdeklődött harisnyáinak holléte felől (ha már lett volna felesége nyilván nem az édesanyján kéri számon harisnyáinak hollétét.)¹³ A Todoroszku Annának írt levelek szintén Schnepfenthalból valók, és csupán az ottani diákéletről villantanak fel néhány epizódot.

¹¹ Az erről megjelent katalógus: ANDRIESCU, Bogdan, *Carte românească veche în colecțiile Bibliotecii Universității Eötvös Loránd Budapesta*, i. m. Lásd még: CHINDRIȘ 1997, i. m.; CHINDRIȘ 1998, i. m.; GLÜCK 1998–1999, i. m.

¹² Lásd Flore Anna 1939. szeptember 14., október 6. és október 22-én Fitz Józsefnek, az OSZK akkori főigazgatójának írt leveleit: OSZK, Irattár, TH 16.

¹³ A levelek alapján Todoroszku az alábbi nyugat-európai városokban járt: 1899. augusztus 14-én San Marino; 1910. augusztus 10. London; augusztus 8. Lizsabon; augusztus 18. Bordeaux; 1911. február 20. Genova. Az említett leveleket lásd: OSZK, Levelestár. A Schnepfenthalból Flore

Nehéz elképzelni azt, hogy egy ilyen méretű könyvgyűjteményt kiterjedt kapcsolatháló és levelezés nélkül ki lehetett volna alakítani. Még akkor is, ha Flore Anna szerint Todoreshku legendásan rossz levélíró volt.¹⁴ Leveleknek tehát mindenképpen lenni kellett. Ahogy a magyar könyvtörténet számára elsőrendű fontossággal bírna Todoreshku naplója is, melybe Akantisz szerint tulajdonosa gondosan feljegyezte azt, hogy mikor milyen könyvben, milyen oldalszámokat restaurált vagy restauráltatott.¹⁵ Az is furcsa, hogy az, aki a régmúlt dokumentumait ilyen szenvedéllyel gyűjtötte, az a saját magára vonatkozó iratokat hagyta veszendőbe menni. Vajon miért e furcsa rejtőzködés Todoreshku részéről? Avagy netán felesége Horváth Aranka rejtette el volt férjét ily módon az utókor kíváncsi tekintete elől? Jelen forrásadottságok mellett jómagam is csak feltenni tudom ezeket a kérdéseket, megválaszolni nem.

Mivel Todoreshku életrajzát már többen ismertették a magyar szakirodalomban,¹⁶ és mivel jelen tanulmánynak Todoreshku cyrillica-gyűjteményének az áttekintése a cél, az alábbiakban Todoreshku életének csupán román vonatkozásaira térek ki. Az apa, Todoreshku Pál életéről szintén nagyon keveset tudunk. Akantisz szerint tizenhárom éves korában került Budapestre, de hogy pontosan honnan származott a család, arról Akantisz sem írt. Szintén Akantisz írja, hogy Todoreshku Pál magyar nőt vett el feleségül, de hogy kit, azt nem említi.¹⁷ Todoreshku felesége a Bács vármegyéből származó Sztanisits Anna volt, aki neve után ítélve valószínűleg elmagyarosodott szerb család tagja lehetett.¹⁸ Arról is nagyon kevés adatunk van, hogy a Magyarországon teljesen ismeretlen család miként futott be nagyon rövid idő alatt szédületes gazdasági karriert. Tudjuk, hogy 1870-ben Todoreshku Flore Constantinnal (aki a Constantinból képzett Dinu névvel is élt) együtt gróf Festetics Gyulától megvásárolta a Krassó-Szörény megyében található ollósági birtokot.¹⁹ A schnepfenhtali levelek címzettje, Flore Mária, tehát, Todoreshku Gyula nagynénje volt, és egyben édesanyjának a testvére, leánykori nevén Sztanisics Mária, aki Todoreshku Pál üzlettársához, az imént említett Flore

Máriának írt leveleket ismertette: VARGA Bernadett, *Még egyszer a Todoreshku–Horváth könyvtárról = Művészettörténeti Értesítő*, 66(2017), 2, 329–330.

¹⁴ Flore Anna Melich Jánosnak, Budapest, 1939. szeptember 14., OSZK, Irattár, TH 16.

¹⁵ AKANTISZ Viktor, *Dr. Todoreshku Gyula és neje Horváth Aranka régi magyar könyvtára*, Bp. 1922, XIV (A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának Címjegyzéke VII).

¹⁶ AKANTISZ 1922, i. m. m., XII–XVI; PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán, *A Todoreshku–Horváth-gyűjtemény = Magyar Könyvszemle*, 88(1972), 1–2, 48–52; KELECSÉNYI Gábor, *A könyves Todoreshku = Budapest*, 25(1987), 6, 31–33; BÁCSVÁRY Anna, *Dr. Todoreshku Gyula és neje Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára = Gyűjtők és gyűjtemények, A Nemzeti Könyvtár gyűjteményes kincsei és történetük*, szerk. Boka László, Ferenczsné Wendelin Lidia, Bp., Kossuth Kiadó, OSZK, 2009, 133–134; VARGA 2017, i. m. 329–331.

¹⁷ AKANTISZ 1922, i. m. IX.

¹⁸ Budapesti Fővárosi Levéltár (a továbbiakban BFL), VII.201 – 1890 – 0705. Zarka Dénes közjegyző iratai.

¹⁹ PESTY Frigyes, *Krassó vármegye története*, II/2, Bp., 1884, 83.

Dinuhoz ment feleségül.²⁰ Todoroszku Pál sertéskereskedésből szerezte vagyonát. A sertéseket az ollósági birtokon Flore Dinu nevelte, Todoroszku pedig a pesti piacon értékesítette azokat. Az üzlet jól jövedelmezett, és ahogy az már lenni szokott, a sok pénz néha az üzlettársak között is feszültségeket okozott.²¹

A családban a román identitást kétségtől leginkább Todoroszku Pál és a Flore családba beházasodó Flore Mária tartotta. Erre enged következtetni az, hogy 1879-ben, amikor a kis Gyula tudomást szerzett arról, hogy édesapja meg fogja őt látogatni Schnepfenthalban, lelkesen elkezdte tanulni (valószínűleg zongorán) a *Hora Dorobanților la Grivița* című műdalt.²² Minden bizonnyal az 1877. évi az Oszmán Birodalom ellen vívott függetlenségi harc idején, a 19. század egyik legnagyobb román költője Vasile Alecsandri (1821–1890) által írt *Hora de la Grivița* című vers megzenésített változatáról van szó. A kis Gyula nyolcévesen egy latin betűs magyar helyesírással írt román nyelvű levéllel köszöntötte újév alkalmából nagynénjét, Flore Máriát. A levélből kiderül, hogy Todoroszku ekkor még nagyon keveset tudott románul, a román helyesírást pedig egyáltalán nem ismerte. A levélben még arról is szó van, hogy románul írni Sina Stefan tanította, aki minden bizonnyal a nagyhírű macedormán Sina család egyik tagja lehetett.²³ Emellett a Schnepfenthalban tanuló Gyula nagynénjétől „szerb” ábécét kért, hogy összehasonlíthassa a cirill és a görög betűket.²⁴ Érdemes itt megemlítenünk azt

²⁰ 1885-ben egyébként Flore Sztanisits Mária Todoroszkuék Népszínház utca 32. szám alatt lévő házában lakott. Minderről lásd: BFL – VII.173.a – 1885 – 0781.

²¹ 1879. áprilisában Vlad János (Ioan Vlad) lugosi ügyvéd, Flore Dinu levelét személyesen hozta Pestre Todoroszkunak, melyben Flore Dinu azt nehezményezte, hogy Todoroszku az ő megkérdezése nélkül az ollósági birtokra Pestről küldött új intézőt („ispánt”), aki mindent felforgat a birtokon. Minderről lásd: BFL – VII.200.a – 1879 – 0545.

²² „Ma tanultam az egyik román nótát „Hora Dorobanților la Grivița”. Nagyszerű szép és én úgy hiszem, ha a kedves apám meg fog látogatni, és ha elő játszom neki, neki is fog tetszeni. Kedves Mari néni, kérlek ne szólj erről semmit a papának, most meg akarom vele lepni. [...] Kedves Mari néni! Ha a kedves papa ide jön, addig már jól fogom tudni azt a román nótát, amelyet tanultam. A címe „Hora Dorobanților la Grivița.” Todoroszku Gyula levelei Flore Máriához: Schnepfenthal, 1879. október 10. és október 20., OSZK, Levelestár.

²³ „Skumpi mu Marineni!

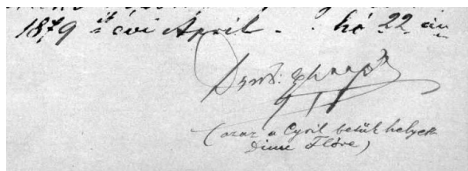
Io nusti sa skriu asa mult rumunyste numaj asa kum eo vreu se skriu mult numae nusti Stefan ma vaczat pentru unii no si skriu acies pentru anu no. Sorcova vesela sze trejest sze batrenesti ca un marea un paraa un fir de trandafir ea si amamacs bogat la mult an cu sanatate. Gyula.

Kedves Mari néni én itt írok neked romanu egy kicsit tanultam az Stefanól, és kedves Mari néni az Stefan tanított engem egy kicsit románul írni és kedves Mari néni az Stefan is ír egy kicsit. Sarut mána soacra Marieta. Multe complimente la Dumnata sarut mana. Sina Stefan.

Pesta, 1874. január 13.” OSZK, Levelestár. Sajnos más adatot nem találtam Sina Istvánról. A Sina családról legutóbb lásd az alábbi kötet tanulmányait: *A Sina család Magyarországon*, szerk. Kerényi B. Eszter, Gödöllő, Gödöllői Városi Múzeum, 2004.

²⁴ „Kedves Mari nénim! Már régen akartalak megkérni, hogy írd le nekem a szerb a-b-c-t, még pedig úgy hogy minden szerb betű mellett legyen a latin betű is, hogy én tudjam, hogy mit jelent. Ezt én azért szeretném bírní, mivel össze akarom hasonlítani a görög a-b-c-vel. [...] Gondolhatod,

is, hogy nagynénje férje még 1879-ben is cirill betűkkel írta alá a nevét, jóllehet akkor már nemcsak Erdélyben és a Bánságban, hanem a Kárpátokon túli Román Királyságban is a latin betűs írás volt a hivatalos.²⁵

1. ábra: Flore Dinu cirill betűs aláírása
a Vlad János (Ioan Vlad) lugosi ügyvédnek adott meghatalmazáson:
BFL – VII.200.a – 1879 – 0545.

Ezek a gyerekkori adatok mindenesetre azt bizonyítják, hogy Todoreszku érdeklődött a román nyelv és kultúra iránt. Sajnos későbből semmilyen adatunk nincs arról, hogy mennyire tanult meg románul, és mennyire lehetett képes arra, hogy a cirill betűs régi román nyomtatványokat elolvassa. Valamennyire biztos, mert néhány esettől eltekintve, amikor bizonyíthatóan Sztripszky Hiador azonosított számára néhány régi cirill betűs román könyvet,²⁶ nem találni annak nyomát, hogy segítséget kért volna a román nyomtatványok azonosításához, és értékbecsléséhez. Ugyanakkor 1911-ben, amikor *Diodori Siculi scriptoris graeci libro duo...* (Viennae Pannoniae, 1516) című nyomtatvány marhabőr kötéséből nyolc különböző 16. századi nyomtatványt áztatott ki, arra nem mert vállalkozni, hogy az előbukkanó, és ma is igazi filológiai és könyvtörténeti szenzációnak számító első ismert nyomtatott latin betűs román kálvinista énekeskönyvet (melyet egyébként róla neveztek el Todoreszku-töredéknek) bemutassa, jóllehet, egy másik áztatás során előkerült és szintén ismeretlen régi magyar nyomtatványról kifogástalan könyvészeti leírást közölt a *Magyar Könyvszemlében*.²⁷

hogy örültem a szerb a-b-c-nak. Már össze is hasonlítottam egy kicsit a göröggel és azt találtam, hogy egy kicsit hasonlítanak a betűk egymáshoz.” Todoreszku Gyula Flore Máriához, Schnepfenthal, 1880. február 1. és február 16., OSZK, Levelestár. Vö. még: MISKOLCZY Ambrus, RUDEANU, Ioan Octavian, *Iuliu Todorescu – ctitor de cultură = Calendarul Nostru*, 36(1989), 161.

²⁵ Az aláírást lásd a fentebb már említett Vlad János lugosi ügyvédnek adott meghatalmazáson: BFL – VII.200.a – 1879 – 0545.

²⁶ A könyvekben található cédula alapján az alábbi román nyomtatványokat azonosította Sztripszky: OSZK, RC 9; RC 17; RC 122.

²⁷ *Magyar Könyvszemle*, 19(1911), 4, 353. A Todoreszku által kiáztatott töredékből (FOGARASI K. Ferenc, *Kis keresztény*, Gyulafehérvár, 1654, RMNy 2519) máig nem került elő újabb példány. Ezekről az áztatásokról lásd még: VARGA 2017, i. m. 330. A román kálvinista énekeskönyvnek (melynek a négy lapból álló B íve maradt fenn) a Todoreszku által restaurált példánya: OSZK, Régi Nyomtatványok Tára, RMK I. 361e. Kiadása: SZTRIPSKY Hiador, ALEXICS György, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban, Protestáns hatások a hazai románságra*, Bp., 1911.

Nem maradt viszont fenn egyetlen közvetlen adat sem arról, hogy Todoroszku bármilyen kapcsolatot tartott volna a korabeli román értelmiségiekkel. Márpedig úgy vélem, hogy a román cyrillicák összegyűjtése e nélkül nem sok sikerrel kecsegtetett. (Alább látni fogjuk, hogy közvetett bizonyítékaink vannak arra, hogy Todoroszku igenis kapcsolatban állt a korabeli leghíresebb román bibliográfusokkal.) Gyanítom, hogy ebben a kapcsolattartásban talán a budapesti Román Tanszék akkori tanára, Alexics György (Gheorghe Alexici) lehetett a segítségére, aki tervbe vette a magyarországi görög keleti kolostorok történetének megírását. Végig is látogatta ezeket a kolostorokat, de sajnos az összegyűjtött gazdag anyagból csak egy vékony kis brosrát sikerült kiadnia.²⁸ Ezen útjai alkalmával Alexics könnyen gyűjthetett régi román nyomtatványokat, melyeket aztán eladhatott Todoroszkunak, de sajnos erről sem maradtak fenn adatok, ahogy Alexicsnek a kolostorok történetére vonatkozó jegyzetei is eltűntek.

A Todoroszku család tehát a soknemzetiségű Osztrák–Magyar Monarchiára oly jellemző többes identitású család jellegzetes képviselője volt. Amíg a Monarchia állt, addig a család tagjainak bizonyára nem is esett nehezükre a különböző azonosságtudatok összeegyeztetése. Todoroszku Gyula ugyanakkor a sikeres asszimiláció példája is. Erre már csak azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert a magyar állam asszimilációs politikája a 19. század második felében épp az erdélyi és a magyarországi románok körében volt a legsikertelenebb. Látványos eredményekről csak a fővárosban élő románok esetében számolhatunk be. Legkönnyebben és leggyorsabban a Pesten élő macedoromán családok (pl. Gozsdu, Sina) asszimilálódtak. Őket követte néhány értelmiségi a 20. század elején (pl. a már említett Alexics, vagy szintén a pesti Román Tanszéken tanító Iosif Siegescu.) Ebbe a sorba tartozott Todoroszku Gyula is, aki Akantisz szerint „úgy gondolkodásmódjában, valamint érzületében s nyelvében is színmagyarrá fejlődött.”²⁹ Véleményem szerint ennél azért árnyaltabb a kép. Épp a korban szinte rendkívülinek mondható román cyrillica-gyűjteménye bizonyítja azt,³⁰ hogy a román identitásáról nem teljesen mondott le Todoroszku. Az is jelzésértékű, hogy a magyar fővárosban megforduló román értelmiségiek (elsősorban Octavian Codru Tăslăuanu, Nicolae Iorga és Octavian Goga), akik metsző iróniával gúnyolták a renegát Alexicset és Siegescut, egyetlen rossz szót nem írtak Todoroszkuról. Elie Dăianu, kolozsvári görög katolikus esperes a Todoroszku-törödéek ismertetésekor így jellemezte Todoroszkut: „egy jeles román patricius fia”; „örülhetünk

²⁸ ALEXICI, Gheorghe, *Pagini din trecut, Cum s-a propovăduit unirea în părțile bihorene?* Sibiu, 1903.

²⁹ AKANTISZ 1922, i. m. IX. A budapesti románok 19. századi történetéről lásd még: GLÜCK Jenő, *Adatok a pest-budai, budapesti román egyházi élet történetéhez (1686–1919) = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 9(1997), 3–4, 10–16; SASVÁRI László, *Román ortodox (görögkeletiek) a mai Magyarországon = Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 9(1997), 3–4, 44–45.

³⁰ A Román Királyságban csupán egy magángyűjtemény V. A. Urechia (1834–1901) könyvtára vetekedhetett Todoroszku cyrillica-gyűjteményével. Urechia halálakor 310 régi román nyomtatvány volt a könyvtárban. Vö. G. HÂNCU, *Cartea românească veche în biblioteca V. A. Urechia*, Galați, Biblioteca Regională V. A. Urechia, 1965.

annak, hogy Todoreszku Gyulában nemzetünk egy művelt fiát tisztelhetjük, aki nemcsak jeles személyes tulajdonságokkal, hanem szép vagyonnal is bír, amelyből a tudomány és az irodalom oltárán is bőkezűen áldozhat.³¹ Iosif Popovici, az időközben Csakovára (Temes megye) visszavonult, szintén a pesti Román Tanszék tanára beszámolójából tudjuk, hogy Todoreszku a kiáztatott román kálvinista énekeskönyv ívéből tizenkét faksimile példányt készített, melyekből a román filológusoknak és történészeknek (Ioan Bianu, Elie Dăianu, Iulian Marțian) is küldött.³² Később egy szintén nagyon értékes 17. századi román kéziratok kódexet, melyben különböző apokrif legendák másolatai találhatók, át is adott Nicolae Drăganunak, aki még Todoreszku életében publikálta is a kolligátumot.³³

Todoreszku tehát román kortársai nem tartották renegátnak, és egyes jeles román értelmiségiek sem láttak semmi kivetnivalót a többes identitás megőrzésében. Jellemző e tekintetben a régi román könyvészet legnagyobb alakjának, Ioan Bianunak a megnyilatkozása. Veress Endre magyar–román bibliográfiájának készítése közben fordult Bianuhoz azzal a kérdéssel, hogy az olyan szerzőket, mint például Gozdsu Elek – „aki minden vagyonát egy ma is létező román alapítványra hagyta, és aki jónéhány magyar regényt írt, de azokban egyetlen szó sincs a románokról, és ő maga sem közölt soha semmit románul” – vajon fel lehet-e venni, a román–magyar bibliográfiába. Bianu a következőket válaszolta: „Gozdsu és társai (mint például Todorescu, Alexici, Segescu és mások) románó–magyarok, avagy magyaro–románok, akik a magyar államban uralkodó helyzetben lévő magyar nemzethez kapcsolták magukat, de ők azért saját magukat románok tartották, amit az is bizonyít, hogy az őseiktől örökölt vallásukat (ortodox vagy unitus) megtartották. Épp ezért, írásaiknak – függetlenül attól, hogy azoknak mi a tartalma – szerepelniük kell egy román–magyar vagy egy magyar–román bibliográfiában.”³⁴

Az első világháború után összeomló Osztrák–Magyar Monarchia akár a Todoreszku család felbomlásának is lehetne az analógiája. 1919-ben az ollósági birtok a románok által megszállt területre került, miközben Budapesten a Tanácsköztársaság miatt azon kellett aggódnia Todoreszkunak, hogy mi lesz a könyveinek a sorsa. Gyűjteményét végül sok utánajárással sikerült megmentenie, de Akan-tisz szerint erre a megmentésre Todoreszkunak ráment szinte az összes vagyona. Akár még szimbolikusan is tarthatnánk azt, hogy épp a román csapatok Budapestre való bevonulásának hónapjában (1919. augusztus) borult el végleg az elméje, és három hónapra rá, 1919. november 27-én, ötvenhárom éves korában

³¹ DĂIANU, Elie, *O nouă carte calvinească românească. Fragmentul Todorescu 1550–1600 = Unirea*, 21(1911), 30, 288.

³² Lásd Iosif POPOVICI 1911. április 20-án kelt levelét: *Tribuna*, 15(1911), 81, 30.

³³ DRĂGANU, Nicolae, *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu și Codicele Marțian*, București, Academia Română, 1914.

³⁴ Veress Endre levele Ioan Bianunak: Budapest, 1930. február 23.: *Scrisori către Ioan Bianu*, ed. de Marieta Croicu, Petre Croicu, București, Editura Minerva, 1980, 453–454. – Bianu válasza, melyet végül nem küldött el Veressnek, ugyanott.

meghalt.³⁵ Csak egy jóval későbbi forrásból derül ki az, hogy 1919-ben nemcsak a külső társadalmi és politikai viszonyok változtak meg, hanem Todoroszku halálával a tágabb családban is feszültségek keletkeztek. Mivel Todoroszku Gyula végrendelet nélkül halt meg,³⁶ és gyerekei sem voltak, ezért az egész vagyont – a könyvtárral együtt – felesége, Horváth Aranka örökölte. A Nemzeti Múzeum akkori igazgatójának, Melich Jánosnak a megkeresésére az özvegy úgy döntött, hogy a gyűjteményt a Nemzeti Múzeumnak ajánlja fel,³⁷ annál is inkább, mert férjének is ez volt korábban a terve. Eladhatta volna a könyveket ugyan az antikváriusoknak is, érdeklődő is lett volna,³⁸ de ő mégsem tette, és azért a döntéséért csak hálásak lehetünk neki. Ezzel a nemes gesztussal Horváth Aranka valóban jókora vagyonról mondott le, de amint arra Varga Bernadett is felhívta figyelmet, „az adott helyzetben ez a lépés biztosította számára az általa használt Népszínház utca 36. sz. alatti lakóház (és a többi ingatlanvagyon) megmenekülését a rekvirálás elől.”³⁹ És lehetett még egyéb is, ami segítette Horváth Arankát a döntésben. Egyrészt önjelölt rosszakarók kezdtek áskálódni ellene Melichnél,⁴⁰ másrészt a Todoroszku rokonok is mozgolódni kezdtek.

A családtagok akciójáról ugyan kevés információ áll a rendelkezésünkre, de úgy vélem, hogy mégis érdemes megemlíteni azokat, mert biztosan befolyásolhatták Horváth Arankát abbéli döntésében, hogy nem tartotta meg magának a könyvtárat. A már említett Radonitsné Flore Anna, aki a már szintén említett Flore Máriának volt a lánya, 1939. szeptember 19-én, amikor felajánlotta az OSZK-nak megvétele a nála lévő Todoroszku-leveleket, többek között ezt írta Fitz József, akkori főigazgatónak:

³⁵ AKANTISZ 1922, i. m. XI; PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR 1972, i. m. 57; KELECSÉNYI 1987, i. m. 33; VARGA 2017, i. m. 330.

³⁶ Ennél már csak az érdekesebb, hogy 1914. március 21-én, amikor még nem volt Todoroszku felesége, Horváth Aranka megírta végrendeletét és átadta Charmant Oszkár közjegyzőnek. Ebben ez állt: „En alulírott Horváth Aranka – lelkemet a mindenható Isten kegyelmébe ajánlva – ép elmével és szabad elhatározással következőképp rendelkezem halálom esetére. 1. Minden ingatlan és ingó vagyonomra általános örökösömnek kedves barátomat nevezem Todoroszku Gyula dr. földbirtokos helybeli lakost. E rendelkezésemmel hálámat igyekszem vele szemben tanúsítani annak baráti gondoskodásáért, amellyel elhalmozott, mert minden vagyonomat az ő jószívűségének köszönhetem.” (BFL – VII.193.a – 1914 – 0278.)

³⁷ Melich közbenjárásáról lásd: [MELICH János?], *Milliók könyvtár a Nemzeti Múzeumban*, Budapesti Hírlap, 39(1919. dec. 21., 146. sz.), 2.

³⁸ A lípcei Hiersemann antikvárium 1919. december 30-án kelt levelében érdeklődött a Todoroszku-gyűjtemény megvétele felől: OSZK, Irattár, TH 2.

³⁹ VARGA 2017, i. m. 331.

⁴⁰ Bizonyos Nagy Rezső, tanár, aki állítása szerint ismerte Todoroszkut, ezt írta Melichnek 1919. december 24-én: „Sőt nem átalják az özvegyet is tudósnak előléptetni. Mert az özvegyről jobb nem beszélni. Kár azonban a tudományt ennyire lebecsülni [...] ha új kort, új világot, új embereket akarunk, félre kellene lökni ezeket a korrupt ízű szerzeteket. [...] Amennyire én a fennkölt lelkű mecénást ismertem, még ez mutatna a legjobban rajta, hogy Wolf-Völegi-Horváth Aranka asszonyból méltóságos asszony lett.” (OSZK, Irattár, TH 1).

„Unokabátyám halála után mindent elkövetett [Melich], hogy a könyvtárat és most tudom, hogy a vagyont is, a Múzeum részére megszerezze. Az özvegynek kedvében járt, a hagyatéki perben bizonyítvánnyal támogatta ellenem az özvegyet stb., stb. Abba az időben többször beszéltem Melich ömértóságával. Bizony nem szívesen gondolok ezekre a találkozásokra. Ilyen tekintélyes testület vezetőjének támogatása, amilyen a Múzeum nagyban elősegítette az én koldusbotra jutásomat. [...] Egyben bejelentem mélt. uramnak, hogy unokabátyám életrajzát el fogom készíteni. Családi és nevelési körülményeinek ismertetése mellett súlyt fogok helyezni könyvgyűjtési hajlamának első megnyilatkozásától folytatólagosan fáradságot nem sajnálva, pénz áldozatot nem kímélő munkásságát, amíg páratlan gyűjteményét összehozta. Végül: mi volt vele a terve.”⁴¹

A levélből kiderül, hogy Todoreszku halála után Flore Anna hagyatéki pert indított Horváth Aranka ellen. Schöffner Aladár ügyvéd, Horváth Aranka második férjének a Todoreszku–Horváth Alapítvány intézőbizottságához 1939. április 26-án írt leveléből más érdekes és egyben szomorú részletek is kiderülnek az ügyről.

„Még 1919 év végén vagy 1920 év elején az Ébredő Magyarok Egyesülete, melynek akkor Szmrecsényi György volt – gondolom – az elnöke, felkérte volt néhai feleségemet arra, hogy vállalja el a zászlóanyai tisztet a zászlószentelési ünnepségen. 1920-ban egyedüli magyar egyesület, amely az irredenta eszmét szolgálata, az Ébredő Magyarok Egyesülete volt. Néhai felségem akkor ezt a zászlóanyai tisztséget éppen ezért el is vállalta, az akkori képeslapok hozták is a zászlószentelést. Alig néhány hétre rá, mikor feleségem az akkor még tulajdonát képező ollósági birtokra leutazott, a Siguranciára [a korabeli román titkosszolgálat] beidéztek, ott tartották kora reggeltől késő estig, eléje tették azt a képes újságot, ahol a zászló-

⁴¹ OSZK, Irattár, TH 11. Flore Anna Todoreszku-életrajza elkészült, de az OSZK végül nem vette meg, és azóta sem tudjuk, hogy hol van. A tanulmánymeretű írásért egyébként Flore Anna rekord összeget, 320 pengőt (a pénzérték index alapján mai értéke 217 280 Ft) kért. Íme, Fitz József 1939. december 7-i levele az életrajzról: „Köszönöm néhai dr. Todoreszku Gyuláról írt életrajzát. Őszinte élvezettel és elismeréssel olvastam el s megállapítottam, hogy olyan adatok vannak benne, melyeket az utókor Nagyságos Asszony írása nélkül nem tudna megállapítani. A kellemesen írt munkát ki kellene adni. Sajnos, a Magyar Könyvszemlében bajosan jelenhetnék meg e kedves szubjektív emlékezés, mert éppen az hiányzik benne, amiért szakfolyóiratunk közölhetné, t. i. hogy Todoreszku Gyula miként gyűjtötte a könyveket, hogyan alkudott rájuk, hova utazott egyes példányokat vadászva stb. Az írása jól láttatja az embert, de nem mutatja a bibliofílt gyűjtése közben. Egyszóval hiányzik a példánytörténet, melyet a szerkesztő lapja részére keres. De ha a Könyvszemle a kiadást nem is vállalja a cikket legalább a Könyvtár számára szeretném megszerezni s ár fejében ugyanannyit ajánlok érte, amennyit a Magyar Könyvszemle fizetne: 80 pengőt.” (OSZK, Irattár, TH 26.) A kézirat ügye két évig húzódott és csak 1941. március 10-én értesítette Flore Annát a Todoreszku–Horváth Alapítvány intézőbizottsága arról, hogy „az irodalmi szakértők véleménye alapján munkáját nem találta alkalmasnak megvételre.” Mindkét irat: OSZK, Irattár, TH 26.

szentelés le volt fotografálva, irredenta és magyarországi irredenta mozgalomban való részvétellel vádolták meg és óriási erőfeszítésbe és rengeteg költségbe került, hogy ebből a kellemetlen helyzetből megmenekült. Akkori ügyvédje egy erdélyi román, Dr. Valeanu, azután megállapította, hogy ellene a feljelentést ott lenn Romániában Flore Anna tette és ugyanő bocsájtotta a Sigurancia rendelkezésére azt a budapesti képes heti újságot, amelyben a zászlószentelés le volt írva. 1920-ban a budapesti törvényszéken indított pert Horváth Aranka ellen, majd Lugoson is. Az örökösödési, majd tartási pert a bukaresti legfőbb semmitűszék elutasította. Amikor Flore Anna lenn Romániában már perlekedni nem tudott, hiszen minden perét elvesztette, felkutatott állítólagos Todoroszku rokonokat, kik lenn Óromániában éltek és akik szegényjogon indítottak pert feleségem ellen. E perben azt akarták igazolni, hogy az egész magyarországi vagyon Romániából került ide. Erre egy sereg hamis tanút vonultattak fel. A periratokban állandóan azzal érveltek, hogy magyar asszonnyal szemben a románoknak kell a vagyont odaítélni. Ez a per is jóegynéhány éves harcot, rengeteg költséget és rengeteg izgalmat jelentett. Hogy csak egyet említsek egy jogtalan bírói határozattal zár alá vették az akkori birtokot. Ez csak Romániában volt lehetséges, de megtették. Szinte most is cseng még a fülemben, amikor azt mondotta [Horváth Aranka], hogy 'azért fogatott le a Siguranciával ez az oláh asszony, mert hazai irredenta mozgalomban vettem részt, ezt nem fogom neki megbocsájtani soha.'⁴²

Azért idéztem ilyen hosszan Shöffner Aladár levelét, mert abból világosan kiderül, hogy Horváth Aranka joggal tarthatott attól, hogy nem csak az ollósági birtokot, hanem a budapesti öröklött vagyonnak is egy részét elvesztheti. Minden bizonnyal a feje felett lebegő családi per is hozzájárult ahhoz, hogy Todoroszku halála után szinte rekord gyorsasággal ajánlotta fel a könyvtárat a Nemzeti Múzeumnak.⁴³ És ha Todoroszku Gyulának hálásak lehetünk a sok összegyűjtött értékes régi nyomtatványért, akkor Horváth Arankának is legalább annyira hálásak lehetünk

⁴² OSZK, Irrattár, TH 16.

⁴³ Az egész ügy érzékenységre vet fényt Horváth Arankának 1923. május 22-én Köhalmi Bélának írt levele is. Köhalmi, aki egyébként Philobiblos álnéven 1914-ben részletesen bemutatta Todoroszku könyvtárát, a bécsi emigrációban kiadott *Panoráma* című hetilapjában ismertetni szerette volna Akantisz könyvjegyzékét. Az özvegy Todoroszkuné, azonban annyira félt, hogy még egy recenzió megírását sem engedélyezte, az alábbi indokkal: „[az ismertetés közlésétől] tekintsen el, mert birtokom megszállott területen van, ahol mindenkinek inkább van joga az élethez, mint a magyarnak, s ezért nem szeretném, hogy ott valakinek is a kezébe kerüljen [a recenzió], s beszéd tárgya legyen, nekem a Nemzeti Múzeumnak való ajándékom. Akkor esetleg még elvonnék azt a kis részt is, amit nagy nehezen meghagytak. Bármennyire is szerettem volna, hogy boldogult férjem munkássága így ismertté vált volna, egyelőre halaszuk el a dolgot.” (MTAKK, Ms. 4317/72.) Philobiblos a Todoroszku-könyvtárról: *Könyvtári séták, Todoroszku Gyula dr. gyűjteménye = Könyvtári Szemle*, 2(1914), 5, 149–153; (1914), 6, 174–178.

azért, hogy nem engedte szétszóródni a gyűjteményt, és azt a leghíresebb magyar közgyűjtemény számára megmentette.

A Cyrillica-gyűjtemény eddig nem azonosított darabjai

Pukánszky Kádár Jolán szerint Todoreszku halálakor (1919. november 27.) „a gyűjtemény 635 magyar nyelvű, 535 Magyarországon nyomtatott idegen nyelvű és 81 magyar szerzőtől külföldön megjelent 1711 előtti művet tartalmazott. [...] Külön nagy érték a 83 cirill betűs román, szerb és ruszin nyomtatvány a XV–XIX. századból, az élen egy 1494-ben nyomott cetinjei Oktoih-hal.”⁴⁴ Pukánszky ezeket az adatok az Akantisz Viktor által készített jegyzékből vette. Akantiszt Todoreszku Gyula, apja halála után, 1910-ben alkalmazta mint restaurátort és könyvkötőt. Az 1920. január 6-án kelt adománylevelében az állt, hogy „boldogult férjem volt munkatársát, Akantisz Viktor urat a Magyar Nemzeti Múzeum személyzete létszámában az általam adományozott, ill. létesíteni kívánt könyvtárnál megfelelő alkalmazásban rendszeresíteni méltóztassék.”⁴⁵ Akantisz számára, mivel tisztviselői státusba nem vehették fel, a Nemzeti Múzeum külön státuszt hozott létre: „könyvművészeti előadó.” A Todoreszku-gyűjtemény első könyvtárosaként készítette el 1922-ben a könyvtár első, és a mai napig egyetlen, jegyzékét.⁴⁶ E jegyzék alapján Akantisz az alábbi szempontok szerint osztotta be a gyűjteményt: I. Magyar nyelvű nyomtatványok, II. Nem magyar nyelvű hazai nyomtatványok, III. Külföldi nyomtatványok magyar szerzőktől, IV. Magyarországi nyomtatványok 1712-től, V. Ósnyomtatványok, VI. Külföldi nyomtatványok (XVI–XIX. század), VII. Szláv nyomtatványok (cirill betűs nyomások).

Minket témánk szempontjából a VII. csoport érdekel most csak. A besorolás és az elnevezés megtévesztő: ugyan valóban itt található az 1494–1852 között megjelent szláv nyelvű (őgyházi szláv, szerb, ruszin) nyomtatványok is, de a 83 tételből 54 biztosan cirill betűs román nyomtatvány. De ide sorolta be Akantisz Samiul Micu-Klein Bécsben 1781-ben latinul megjelent *Dissertatio canonica de matrimonio* című művét is, amely se nem szláv, se nem cirill betűs nyomás.⁴⁷ Ugyanakkor kilenc 16–17. századi román nyomtatványt a II. csoportba, a nem magyar nyelvű hazai könyvekhez sorolt. Ez esetben Akantisz rendezési elve az volt, hogy ezek a román nyomtatványok Erdélyben jelentek meg és szerepeltek Szabó Károly RMK-jában is: ilyen például a Brassóban 1562-ben megjelent Tetraevanghelion, vagy a gyulafehérvári Újszövetség (1648) és Zsoltárkönyv (1651). Akantisz jegyzéke alapján tehát 1922-ben 64 darab 1711 előtt megjelent román vonatkozású cirill betűs (román vagy ószláv nyelvű) nyomtatvány volt a Todoreszku-gyűjteményben. Emellett a IV. csoportban is (Magyarországi

⁴⁴ PUKÁNSZKY KÁDÁR 1972, i. m. 54–55.

⁴⁵ Az adománylevel e részletét közli PUKÁNSZKY KÁDÁR 1972, i. m. 58.

⁴⁶ AKANTISZ 1922, i. m. VII. – Akantisz életéről legutóbb lásd: VARGA 2017, i. m. 332–335.

⁴⁷ AKANTISZ 1922, i. m. 89–92.

nyomtatványok 1712-től) találunk 44 darab román cyrillicát (ezek közül hét 1830 utáni kiadás), melyek kivétel nélkül Erdélyben és Magyarországon jelentek meg. Akantisz jegyzéke alapján tehát a Todoroszku-gyűjteményben 107 darab régi román nyomtatvány (cirill és latin betűs) volt 1922-ben.

Jelenleg a Régi Nyomtatványok Tárának Cyrillica-gyűjteményben (RC-jelzettel) 75 olyan nyomtatvány van, amely a Todoroszku–Horváth könyvtárból származik. Ezen kívül az OSZK törzsgyűjteményében még 29 darab olyan 18–19. századi régi román nyomtatvány van, melyek szintén a Todoroszku–Horváth Könyvtárból származnak. Ez tehát összesen 104 darab. Azt nem tudom, hogy ez utóbbiakat milyen kritérium alapján emelték ki a Cyrillica-gyűjteményből, de az elv talán az lehetett, amit Akantisz is alkalmazott: a 29 nyomtatvány vagy megtalálható Szabó Károly RMK-jában is, vagy 1711 utáni kiadvány. A Régi Nyomtatványok Tárában lévő Cyrillica-gyűjteményről Móra Szilvia és Gyulai Anikó valamikor 2003 után készítettek jegyzéket, melyben a kiadványok RC 1 jelzettől RC 260-ig találhatók (összesen 160 darab), és e jelzetek alapján kutatható ma is ez az anyag.⁴⁸ Az RC 37-től az RC 101-ig hiányoznak a nyomtatványok a jelenlegi gyűjteményből, hogy mi történhetett a 64 darab nyomtatvánnyal, nem tudom. A Cyrillica-gyűjteménynek a Todoroszku–Horváth-gyűjteményből származó könyvei könnyen azonosíthatók Todoroszku és felesége ex librise alapján. Ugyanakkor ezeknek a könyveknek van egy Tod. előtaggal kezdődő régi jelzetük is.

A Cyrillica-gyűjteményben található 43 szláv nyelvű (óegyházi szláv, szerb, bolgár, orosz-ukrán) nyomtatványból viszont mindössze csak 16 darab származik a Todoroszku-könyvtárból, 27 darab pedig más forrásokból. Ezeknek semmilyen román vonatkozása nincs. Ezért, véleményem szerint, célszerű lenne két – egy román és egy szláv – részre osztani a jelenlegi Cyrillica-gyűjteményt. Ezen kívül van még 65 darab olyan nyomtatvány a gyűjteményben, mely nem a Todoroszku-hagyatékából való, hanem későbbi, főleg 1952–1966 közöttől származó beszerzés.

A Cyrillica-gyűjteményből az alábbi, eddig csak feltételesen vagy tévesen azonosított nyomtatványokat sikerült azonosítani.

RC 107

*Irmologhion împreună cu rânduiala measii, Mănăstirea Neamțului, 1827.*⁴⁹

A régi jelzete alapján (Tod. 5082) a Todoroszku–Horváth Könyvtárból származik. A gyűjtemény átadásakor, 1920. január 6-án készült listán a 2429. szám alatt így szerepel: „Triod? é[v] n[élkül] 4r f[él]b[bőr]k[ötés], csonka 18. sz.”⁵⁰ Móra Szilvia és Gyulai Anikó a következőképpen azonosította a nyomtatványt: „Iriod?

⁴⁸ A jegyzék elérhető: <http://www.oszk.hu/sites/default/files/OSZK%2BCyrillica.pdf>

⁴⁹ BRV, 1313. Lásd még: POENARU 1973, i. m. 307.

⁵⁰ OSZK, Irattár, TH 3. Az átadási listán a „Román és szláv nyelvű könyvek” a 2330–2466 sorszámok közt szerepelnek. A román könyvek leírását a román filológiában és a régi román irodalomban jártas szakember (véleményem szerint Sztripszky, de még inkább Alexics György) készítette.

[talán elírás a Triod helyett], XVIII. század?, (Csonkaság, címlap nélkül). Esetleg liturghier, és talán chănăstirea [szintén elírás a Mănăstirea helyett] Neamțului-ban nyomtatták.” Móra Szilvia és Gyulai Anikó a kiadás helyét jól azonosította, ugyanis valóban egy az észak-moldvai neamți kolostorban (Mănăstirea Nemațului) kiadott nyomtatványról van szó.⁵¹ Az azonosítást az nehezítette, hogy a címlap és az első számozott lap hiányzik, valamint, hogy ezzel a címmel (*Irmologhion*) ez az egyetlen nyomtatásban megjelent ortodox imádságos és énekeskönyv.

RC 131

Euhologhion adecă Molitvenic, care cuprinde în sine rânduiala besericii răsăritului ce să cuvine preoșilor a sluji la toată treaba norodului, Blaj, 1784.⁵²

Szintén a Todoreszku–Horváth Könyvtárból származik (Tod. 5079). Az 1920-ban készült leltárban a 2423. sz. tételen így szerepel: „Liturghie 18. sz. csonka é. n., füz. 4r.” A Móra–Gyulai-féle listán: „Rânduială, [XVIII. század].” Az azonosítást igen nehezítette az a tény, hogy a Balázsfalván kiadott szerkönyvnek ez a példánya nagyon töredékes formában maradt fenn: az első 4 számozatlan és 289 számozott lap hiányzik belőle, 290–352 megvan, 353–372 hiányzik, 373–490-ig megvan, a végéről 491–606 számozott + 4 számozatlan lap szintén hiányzik.

RC 227

Ceale opt glasuri sau Octoihul cel mic, Brașov, 1810.⁵³

A Brassóban megjelent nyolchangú énekeket tartalmazó ortodox szerkönyv (oktoih) szintén a Todoreszku–Horváth Könyvtárból származik (Tod. 5089). Az 1920. évi leltárlistán a 2424. sz. tétel: „Liturghie 18. sz. csonka é. n., füz. 8r”. A Móra–Gyulai-féle listán: „[Liturghier.] [XIX. század]”. Az azonosítást nyilván ebben az esetben is a csonkaság nehezítette: a címlap és az első 14 számozott lap hiányzik, 15–196 számozott lap, 197–200 szintén hiányzik.

RC 232

Ceaslov, Râmnic, 1784.⁵⁴

8rét, fekete, piros festék, egy lapon 21 sor. Az első 115 lap hiányzik, 116r–374v számozott lapok, 375–519 számozott lapok szintén hiányoznak. Hiányzik még a 145, 178r–183r. Szintén a Todoreszku–Horváth Könyvtárból került a nyomtatvány az OSZK-ba (Tod. 5074). A leltár listán ez a 2426. számú nyomtatvány,

⁵¹ A kiadvány leírását lásd: BRV, 1313; vö. még: POENARU 1973, i. m. 307.

⁵² Részletes leírását lásd: BRV, 475; CRVIH, 247–249. A Magyar Nemzeti Bibliográfiában (MNB) nem szerepel, jóllehet balázsfalvi kiadványról van szó.

⁵³ Részletes leírása: BRV, 782; CRVIH, 347. A Brassóban megjelent kiadvány szintén hiányzik az MNB-ből.

⁵⁴ BRV, 471.

meghatározása: „Ciaslov, 18. sz. é. n. 8r.”⁵⁵ Valószínűleg ezt vette át Móra Szilvia és Gyulai Anikó is akiknél így szerepel: „[Ceasoslov.] [XVIII. század].”

RC 244

Culegere a multor rugăciuni, Pesta, 1817.⁵⁶

A budai Királyi Egyetemi Nyomdában megjelent ortodox imádságoskönyv 1954-ben került az OSZK-ba (1954/B. 1458). Móra Szilvia és Gyulai Anikó feltételelesen azonosították: „[Acatist.] [Buda ?][XIX. század eleje]. (Román nyelvű)”. A 16rét nyomtatványból a címlap és az első 2 számozott lap hiányzik, ezután végig teljes, 3–120 számozott lap, arab számokkal. A következő lapok kézírással pótolva: 2, 23–26, 59–62.

Eddig nem azonosított, ismeretlen régi román nyomtatványok

Az alább bemutatandó négy kiadvány, minden valószínűség szerint, eddig ismeretlen unikum nyomtatvány.

RC 113

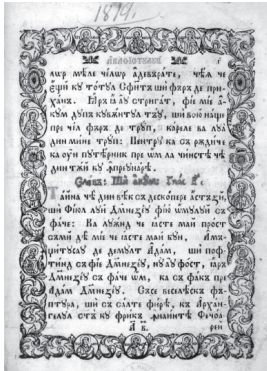
[Acatist și paraclis]

A nyomtatvány a 18. század második feléből vagy a 19. század elejéről származik. Ortodox szertartás és énekeskönyv. 4rét, a címlap és az első két számozott lap hiányzik. A számozás a 4. laptól kezdődik. Fekete, piros festék, egy lapon 19 sor. Szerkezete: 4–53: Acatistul slujbei; 54: metszet: Mária Jézussal; 55–85: Canonul de rugăciune pentru preasfiinta născătoare de Dumnezeu (Paraclisul preacistii); 85–146: Slujba sființei cuminecăturii (slujba precistianiei); 147–162 Canonul de oumilință către domnul Nostru Isus Hristos. A 162. lapnál félbe szakad. Minden lapon a szöveget körbefutó díszítésben különböző szentek és szerzetesek nevei olvashatók.

A nyomtatvány a Todoroszku–Horváth Könyvtárból való: Tod. 5071 (=5085/a). Az 1920. évi leltárban (2428. sz.) lévő azonosítás („Acatist, 1819, csonka 4r b[ör] k[kötés]”) valószínűleg az alapján történt, hogy a kezdő lapon, ami a számozás szerint a 4. lap, található egy ceruzás bejegyzés: 1819. Móra Szilvia és Gyulai Anikó kérdőjellel vette fel a listájukra ezt az azonosítást. Ioan Chindriș minden magyarázat nélkül a BRV, 1026-tal (Acatist, Buda, 1819) azonosította a nyomtat-

⁵⁵ Sajnos Akantisz szükségzavú listájában lehetetlen azonosítani ezt a nyomtatványt: AKANTISZ 1922, i. m. 91–92.

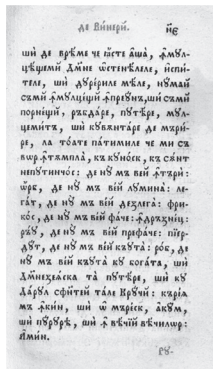
⁵⁶ Részletes leírását lásd: BRV, IV, 424; CRVIH, p. 502–503. A Pesten megjelent könyv nincs az MNB-ben.

2. ábra: Az RC 113 fennmaradt első (számolás szerint 4.) lapja

3. ábra: Az RC 113, 54. lapján található metszet

Acatist, Buda, 1819, 55. p.

RC 113, 55. p.

4. ábra: Az 55. lap a két nyomtatványból

ványt.⁵⁷ Egyébként ez a példány biztosan nem azonos sem a Budán, sem az ugyancsak 1819-ben Râmnic-en (BRV, 1027) megjelent Acatistok egyikével sem.

Az eddigi román bibliográfiákban leírt egyetlen Acatist-kiadással sem tudtam azonosítani ezt a nyomtatványt, tehát véleményem szerint ismeretlen, régi román nyomtatványról van szó. Lehet, hogy a BRV, 331 (*Acatist*, Blaj, 1763), vagy a BRV, 605 (*Acatistul născătoarei de Dumnezeu*, Sibiu, 1797⁵⁸; 1819) tételekben említett, de példányokból nem ismert kiadványok valamelyikével azonos.

⁵⁷ CHINDRIȘ 1997, i. m. 222; vö. CRVIH, 518–519.

⁵⁸ Erről a kiadványról egyetlen adatunk van. Nicoale Iorga említi, hogy a moldvai Dobrovăț kolostorban látta. Pélány azóta sem került elő. IORGA, Nicolae, *Inscriptii din bisericile României*, vol. II., București, 1907, 211. Lásd még: CRVIH, 206–207, 976, 983.

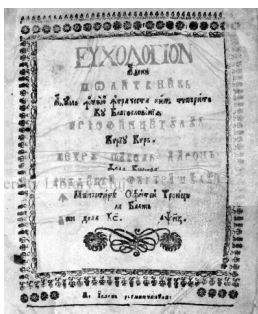
A kötéstáblán található egy virágokból kialakított szív alakú lenyomat, melynek közepén ez olvasható: *Calistina Monahia*, azaz Calistina apáca. A havasalföldi Râmnic mellett lévő Mamu kolostor névjegyzékében (pomelnic) 1846. augusztus 25-én említetik egy ilyen nevű apáca.⁵⁹ Ezt az internetes forrásból származó adatot természetesen még ellenőrizni kell, de könnyen elképzelhető, hogy valóban a szóban forgó apáca volt a könyv egyik tulajdonosa.

RC 126

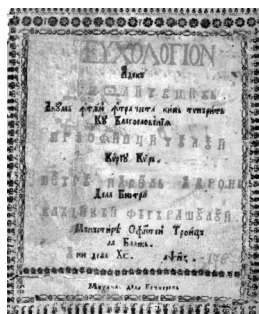
Euhologhion, adecă molitvenic acum întâiu întracesti chip tipărit cu blagoslovenia preasfintului chiru chir Petru Pavel Aaron de la Bistra vlădicăi Făgărașului, Mănăstirea Sfinteii Troițe la Blaj, anul de la Hristos, 1757, Mihai de la Becikerek.

4rét, a címlap után 1–436 számozott lap. Fekete-piros festék, 25 sor egy lapon. A kötet 1952-ben került az OSZK-ba (1952/B. 6555.) Imádságos és prédikációs könyv, benne feljegyzések, kéziratos imádságok. A címlap elé bekötött lapon: „Mihai Crișaniu protopop gr[eco]-cat[tolic] din Regin. A murit 1884. febr. 26. funcițona 47 de ani ca paroh protopop. [Mihai Crișaniu, régeni görög katolikus esperes, meghalt 1884. február 26-án, 47 évig szolgált, mint parókus és esperes.]”

A Balázsfalván megjelent nyomtatvány szövege és szerkezete teljes mértékben egyezik a BRV, 306 alatt leírt példány szövegével, a címlap azonban teljes mértékben eltér attól. A cím szövege a BRV, 306 és a mi példányunk között azonos, azonban a BRV, 306-on a címlapon található egy díszítő metszet, a címlap alján pedig a következő: „de Ioanu Râmniceanulu.”⁶⁰ Emellett a címlap versóján található egy Vlaicu által készített verses felirattal ellátott metszet, mely a balázsfalvi kolostort ábrázolja. A mi példányunk címlapjának rectójáról hiányzik ez a díszítés és a versójáról a kolostort ábrázoló metszet, emellett a címlap rectójának az alján nem Ioanu Râmniceanu neve áll, hanem ez: „Mihail de la Becikerek.”

BRV, 306

RC 126

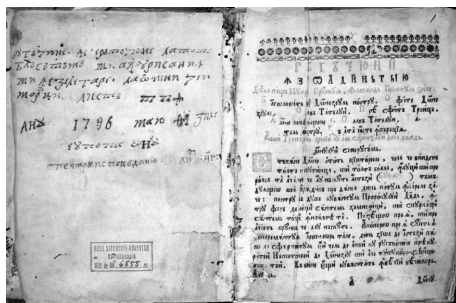
5. ábra: A BRV, 306-ban leírt és az RC 126 címlapja

⁵⁹ https://ro.wikipedia.org/wiki/M%C4%83n%C4%83stirea_Mamu

⁶⁰ Lásd még: CRVIH, 194–195.

BRV, 306

RC 126

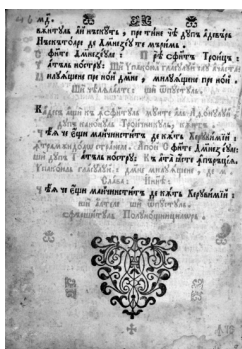
6. ábra: A BRV, 306 és az RC 126 címlapjának versője, valamint az első számozott lap

Egyértelműen két külön nyomdászról van szó, ami azt jelenti, hogy a mi kiadványunk eltér a BRV, 306-tól, tehát ugyanannak a szövegnek egy ugyanabban az évben, egy másik nyomdász által kiadott változatáról van szó. A mi kiadványunkból hiányzik a BRV, 306-ban jelzett, a 436 számozott lap után kötött 24 számozatlan lap. Minden jel arra mutat tehát, hogy az OSZK-beli példány egy eddig ismeretlen, unikum nyomtatvány.

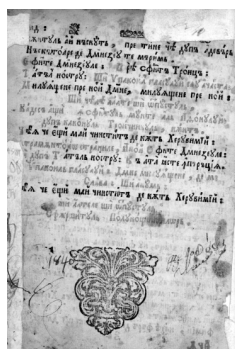
RC 137

Ceaslov care cuprinde în sine toate slujba de zi și de noapte acum a patra oară tipărită în zilele prealuminatului și prea învâțatului Domn a toată Țara Rumânească Io Alexandru Ioan Ipsilanti voevod, [București, 1777?], BRV, 407.

4rét, az első négy lap hiányzik, 5–460 számozott lapok, 461–500: hiányzik, 501–508 számozott lapok. A Cyrillica-gyűjtemény RC 127-es jelzetű nyomtatványá-

RC 137

RC 127 (BRV, 407)

7. ábra: Ugyanannak a lapnak két különböző díszítéssel ellátott nyomtatási képe az RC 127 és az RC 137-ben

val (BRV, 407) azonos a szöveg, és a szerkezet, a díszítések azonban eltérnek attól, tehát mindenképp a 18. századi bukaresti császlovok egy eddig ismeretlen kiadásáról van szó.

RC 137

RC 127

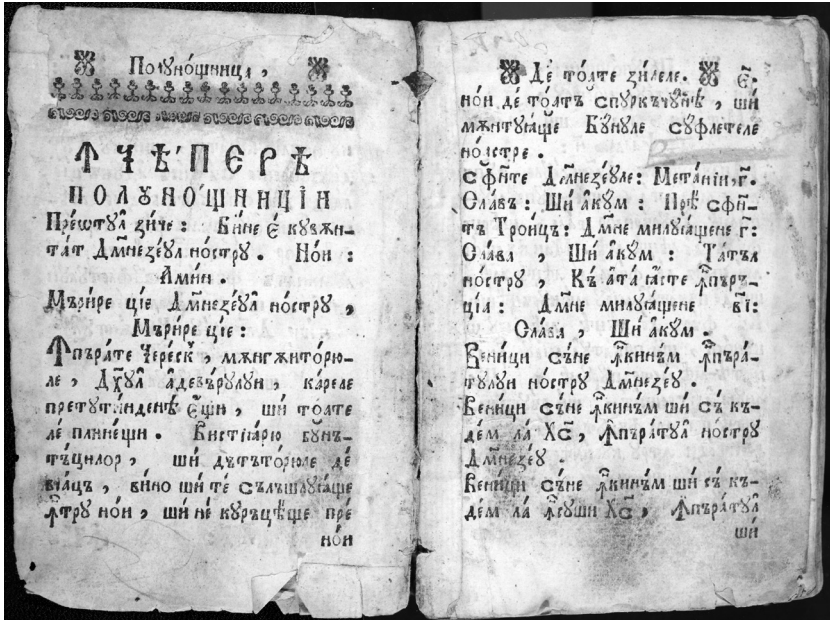
8. ábra: Ugyanannak a lapnak két különböző díszítéssel ellátott nyomtatási képe az RC 127 és az RC 137-ben

RC 237

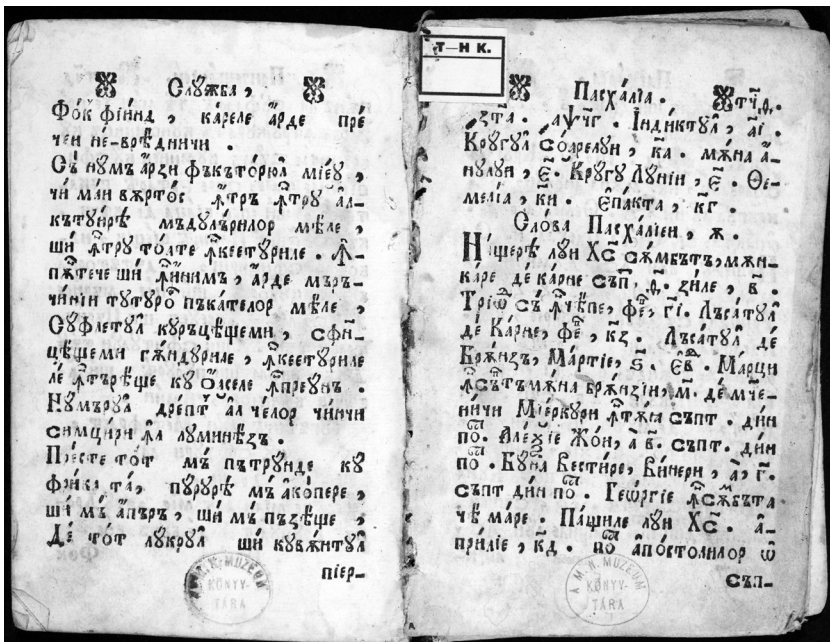
Ceaslov [Blaj?], 1793.

A Todoreszku–Horváth Könyvtárból (Tod. 5076) származó nyomtatvány az 1920. évi átadási leltárlistán (2425. tétel) a következő azonosításban szerepel, melyet később Akantisz is átvett: „Liturghie 18. sz csonka é. n., füz.” A kiadvány 8rét, címlap és az első két számozott lap hiányzik, fekete festék, 17 sor egy lapon. Szerkezete: 3r–32v: Polunoșnița de toate zilele; 32v–46r: Polunoșnița sâmbetei; 46r–49v: Polunoșnița duminicii; 50r–76v: Rânduiala utrenei; 77r–85v: Începutul pervâi ceas; 86r–92v: Începutul treții ceas; 92v–101r: Începutul șvestii ceas; 101v–126r: Rânduiala obeadniții; 126r–139r: Rânduiala vecerniei; 139v–150r: Pavcerenița cea mică; 150v–180v: Pavcernița cea mare; 181r–194v: Rugăciunile spre somn; 181v–205v: Rugăciunile dimineții; 206r–288r: Minologhion; 288v–301v: Troparele triodului; 301v–325v Ceasurile paștilor; 326r–357v Troparele sfințiilor de obște; 359r–394v: Slujba priceștaniei; 399r–408v: Pashalia. Hiányoznak még a következő lapok: 67–71, 95, 115–124, 358, 395–398. A 187 versón élőfej tévesztés: „rugăciuni spre somn” van a „rugăciunile dimineții” helyett.

A kiadvány végén található pashalia (más forrásokban pascalia = egyházi naptár mely több évre előre közli a Húsvét és más egyházi ünnepek pontos dátumát) az 1793. évvel kezdődik. Mivel a régi román nyomtatványok esetében a pashaliát épp azzal az évvel kezdték, amelyben a szóban forgó kiadvány is megjelent, nagy bizonyossággal állítható, hogy ez a császlov is 1793-ban jelent meg. Eddig egyetlen ismert 1793-ban megjelent román nyomtatvánnyal sem sikerült azonosítanom, ezért úgy vélem, hogy ebben az esetben is egy eddig ismeretlen régi román nyomtatványról van szó. Vasile Pop az 1838-ban a román nyomdák törté-

9. ábra: RC 237, 4v és 5r lapok

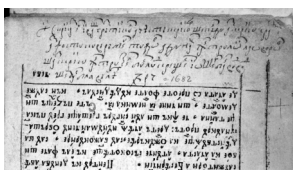
10. ábra: RC 237, 393v és 394r lapok

netéről írt munkájában említi, hogy ő látott egy 1793-ban Balázsfalván megjelent császlovot.⁶¹ Példány azonban azóta sem került elő ebből a nyomtatványból, de a fenti adatok alapján nagy a valószínűsége annak, hogy az RC 237 a Pop által említett császlovval lehet azonos.

Könyvbejegyzések és egyéb érdekességek

Az OSZK cyrillica-anyagának nagyban növelik irodalom és művelődéstörténeti értékét a nyomtatványokban található bejegyzések. Ezek, mivel a gyűjteményről eddig nem volt alapos és megbízható lista, szinte teljes mértékben rejtve maradtak a kutatók előtt. A bejegyzések részletes feltárása természetesen a jövőbeni kutatások feladata lesz majd, jómagam itt csupán néhány különleges bejegyzésre hívnám fel a figyelmet. A Todoroszku–Horváth Könyvtárból származó RC 122-t – *Mystirio sau sacrament sau taine de înceale șapte, botezul și mir, acum de întâi tipărit*, Târgoviște, 1651, részletes leírása: BRV, 59 – a nyomtatványban lévő cédula alapján Sztripszky Hador azonosította 1909. július 27-én. A hét szentség közül a keresztségről és a kenetről szóló értekezésben fontos 17–18. századi román cirill betűs feljegyzések találhatók. A legértékesebb közülük a 3. lap versóján a következő:

„Scris-am eu Ivaș(cu) grām(ă)ticul această scriso(a)re și cându am scrisu eram, am fostu cu vără-meu Tudor adunaț(i) întru loc la o vorov(ă). Ș-am scrisu întru zil(ele) bun(u)lui creștin Io Șerban voivod și unbla văleat(ul) 7190 [1. IX. 1681 – 31. VIII. 1682].” („Ezt a feljegyzés én Ivașcu diák írtam, amikor az unokatestvéremnél Tudornál voltam, egy összejövetelen, ahol beszélgettünk. És írtam ezt a jó keresztény, Șerban vajda idejében 7190-ben [a görögkeleti naptár szerint az 1681. szept. 1. – 1682. aug. 31. közötti időszak]”.)

11. ábra: Az RC 122, fol. 3v. található bejegyzés 1681–1682-ből

1952-ben került az OSZK állományba (1952/B. 4206) az RC 16 jelzetű, evangélium-magyarázatokot tartalmazó nyomtatvány: *Cazanii ce cuprinde în sine*

⁶¹ POP, Vasile, *Disertație despre tipografiele românești în Transilvania și învecinatele țări de la începutul lor până la vremurile noastre*, Sibiu, 1838, intr. ed. note Eva Mârza, Iacob Mârza, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, 131; vö. még: BRV, 562; CRVIH, 955.

evangheliile tâlcuite de duminecelor preste ani, Râmnic, 1781 (BRV 445). A bejegyzésekből megtudhatjuk, hogy a könyv 1828-ban került a malomfalvi (Morești, Mühlendorf, Maros-Torda vármegye) ortodox román gyülekezet tulajdonában. 1883–1916 között írta be a könyvbe Georgie Farkas egyházi főgondnok naplószerű feljegyzéseit. Az 1967-ben (1967/Sz. 398-54) az OSZK-ba került RC 36 jelzetű, Bukarestben 1682-ben kiadott evangélium (*Sfiinta și Dumnezeiasca Evanghelie care întracetea chip tocmită dinspre orânduiala grecești acum întâi s-au tipăritu*, București, 1682) szintén érdekes, és értékes önéletrajzi feljegyzéseket tartalmaz az 1870–1906 közötti évekből a dullói (Bánság) Nestor Damșia görögkeleti pap részéről. Damșia főleg a „magyar elnyomás” (a memorandum mozgalom kapcsán) miatt kesereg, néhol azonban az újszövetségi szöveg fordításához is érdekes filológiai megjegyzéseket fűz.

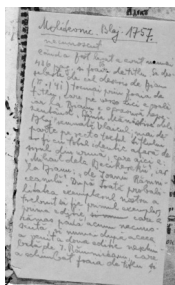
Szintén filológiai szempontból lehet érdekes az RC 228 jelzetű nyomtatványban a címlap elé kötött szennylapon található bejegyzés: „Auctorul cărții aceștia e Mihaiu Roșul alias Martonoviciu din Jadan 1748–1822 [E könyv szerzője a zsadányi Mihaiu Roșul alias Martonoviciu, 1748–1822]. A szóban forgó nyomtatvány címe: *Întru mărirea sfiintei de o ființă cei de viațe făcătoarei și nedespărției Troițe, Tatălui și Fiului și Sfiintelui Duh, s-au tipărit această carte ce să zice Prescurtă arătare*, Viena, 1784.⁶² A román szakirodalom Teofan Procopovici-ot tartja az ortodox katekizmus szerzőjének, ami igaz is, mert az eredeti ószláv változat szerzője valóban a novgorodi érsek, Feofan Prokopovics (1681–1736) volt.⁶³ Ed-dig sehol sem merült fel, hogy a román fordító a méltatlanul elfeledett bánsági szerb–román író Mihai Roșiu Martinovici, vagy ahogyan Szinnyi József írta magyarosan a nevét: Rosiu Martinovics Mihály lett volna. Rosiu Temesvárott végezte iskoláit, majd szülőfalujában volt pap. Számos teológiai művet és tankönyvet fordított szerbből és óegyházi szlávból románra, melyek jórészt kéziratban maradtak.⁶⁴ Természetesen a további kutatásoknak kell azt majd tisztázni, hogy a szóban forgó művet valóban Rosiu fordította-e románra.

E tanulmánynak nem volt célja az OSZK Cyrillica-gyűjteményének teljes körű feltárása. Csupán a figyelmet szerettem volna felhívni erre az eddig elhanyagolt és kevésbé kutatott gyűjteményre. Igaz, a magyar szempontból legfontosabb román nyomtatványok (az RMK-k) nincsenek ebben a gyűjteményben, de ettől függetlenül Todoreszku személye, valamint azon tény miatt, hogy még most is számos Erdélyben (főleg a szebeni és a balázsfalvi nyomdában), valamint Magyarországon (elsősorban a budai egyetemi nyomdában) megjelent nyomtatvány található a gyűjteményben, ezért az a magyar kutatók érdeklődésére is számot tarthat. Emellett a nyomtatványok – mivel nagy részük magyarországi és erdélyi tulajdonostól került vagy Todoreszku vagy egyenesen az OSZK birtokába –

⁶² Részletes leírását lásd: BRV, 479; CRVIH, 865.

⁶³ Prokopovicsról legutóbb magyarul: SASHALMI Endre, *Trónöröklés és isteni jogalap Oroszországban 1613–1725 között, az írott források és az ikonográfia tükrében*, Akadémiai Doktori Értekezés, Pécs, 2014, 373–390, 417–426 (http://real-d.mtak.hu/742/7/dc_867_14_doktori_mu.pdf).

⁶⁴ Rosiuról lásd: COSMA, Aurel, *Bănățeni de altă dată*, vol. I, Timișoara, 1933, 34–39.

12. ábra: Feljegyzés az RC 127-hez

fontos információkat tartalmaznak, főleg a 19. századi magyarországi románok könyv- és olvasáskultúrájáról is. Mindezek ellenére természetesen a gyűjtemény elsősorban a román kollégák számára tartogat meglepetéseket. Eddig a részük-ről nem történt meg ennek az anyagnak a módszeres feldolgozása. Ioan Chindriș, valamint Eva és Iacob Mârza néhány RC-jelzetű kiadványra való illusztratív jellegű hivatkozását leszámítva,⁶⁵ csupán egyetlen egy román szakember nézett meg alaposabban néhány kiadványt a gyűjteményből. Ezt abból lehet tudni, hogy ezekről a kiadványokról külön lapon terjedelmes jegyzeteket készített, melyeket a szóban forgó kiadványokban elhelyezett, és ezek ma is ott találhatóak (az RC 25, RC 33, RC 127, RC150, RC 233, RC 240, RC 252, RC 254 jelzetű kiadványokról van szó).

A jegyzetekből kiderül, hogy szerzőjük elsősorban a BRV negyedik kötetét sajtó alá rendező Dan Simonescuval vitatkozott (sok esetben javítva Simonescu tévedéseit). Épp ezért a román filológia és könyvtörténet szempontjából fontos lenne e jegyzetek közzététele. Számos esetben hoz új felfedezéseket is az ismeretlen román szerző, így például az ő útmutatásai alapján sikerült nekem is bizonyítani azt, hogy RC 127 egy eddig ismeretlen román nyomtatvány. Sajnos eddig nem sikerült megállapítanom e titokzatos román kolléga kilétét. Azt feltételezem, hogy 1966 és 1973 között kutathatott az OSZK-ban. Ezt abból gondolom, hogy leírást készített, például az RC 253-ról, mely a bejegyzés alapján 1966-ban került az OSZK birtokába, ugyanakkor a BRV kibővítésére 1973-ban megjelent Daniela Poenaru bibliográfiájára már nem hivatkozott feljegyzéseiben, még akkor sem, ha olyan könyvről volt szó, amelynek leírása megtalálható Poenarunál. Többet egyelőre sajnos nem tudtam kideríteni e kiváló román filológusról és könyvtörténészről, de példája remélem újabb kutatásokra fogja ösztönözni korunk szakembereit is.

⁶⁵ CHINDRIȘ 1997, i. m.; E. MÂRZA, I. MÂRZA 2016, i. m.

NAGY LEVENTE

Gyula Todoreszku et la collection Cyrillica de la BN de Hongrie

L'objectif de mon étude est la présentation des imprimés anciens roumains localisés dans la collection Cyrillica de la Bibliothèque Nationale de Budapest. Au moment présent, la collection est composée de 160 imprimés. Le catalogue central électronique rend compte de 29 imprimés supplémentaires qui proviennent certainement du legs Todoreszku. Il s'agit donc de 189 anciens livres roumains. Dans mon étude, j'esquisserai en grandes lignes la fortune des cyrillica de la collection Todoreszku et l'histoire de la formation de la collection des cyrillica. La recherche m'a fourni l'occasion d'identifier 5 imprimés auparavant inconnus et de constater que la collection renferme 4 exemples uniques d'anciens imprimés roumains.

Keywords: 18th and 19th Centuries; old Romanian prints; Library Todoreszku–Horváth; Gyula Todoreszku; cyrillic books.